

९. भूमी सजावट

९.१ ओळख

९.२ रांगोळी सजावटीचे महत्त्व

९.३ वापरलेले साहित्य

९.४ रांगोळीचे प्रकार

भारतामध्ये पारंपरिक भूमी सजावटीला वेगवेगळ्या स्वरूपामधील रांगोळी असे संबोधले जाते.

९.१ ओळख :

रांगोळी ही भारतामधील फार जुनी पारंपरिक आणि सर्वांत जास्त लोकप्रिय असलेली कला आहे. ही एक पारंपरिक लोक कला आहे जिचे कौशल्य ग्रामीण आणि शहरी स्त्रियांनी आपल्या पुढील पिढ्यांना देत देत जिवंत ठेवले आहे. रांगोळी ही संज्ञा 'रंग' + आवली (रंगीत वेली) या शब्दांमधून किंवा 'रंग' + आवली (रंगांच्या ओळी) या शब्दांमधून निर्माण झाली आहे. रांगोळी या संज्ञेचा संबंध घरासमोरील जमिनीवर रंगीत पावडरच्या मदतीने केलेली डिझाईन्स याच्याशी लावला जातो. भारतामधील विविध भागांमध्ये डिझाईन्स वेगवेगळी असतात परंतु पद्धत मात्र सारखीच राहते. सर्वसाधारणपणे डिझाईन्स भौमितिक आणि सममितीय असतात तर काही नैसर्गिक घटक जसे - फुले, पक्षी इत्यादींचा देखील समावेश केला जातो.

पारंपरिक घरांमध्ये घरातील स्त्री, तिचा दिवस स्वतःला शुचिर्भूत करून, देवघरासमोर आणि तुळशीसमोर रांगोळीच्या काही रेषा काढून सुरू करते. तिचा नियमित दिनक्रम या विधीनंतर सुरू होतो. याबरोबर तिचा संपूर्ण दिवस ताजातवाना आणि सचेतन राहतो. पारंपरिक पद्धतीप्रमाणे अशी भूमी सजावट शुभ प्रसंगी आणि सणांच्या वेळी केली जात असे. परंतु आजकाल कोणत्याही प्रसंगी जसे लग्न, वाढदिवसाची पार्टी, उद्घाटन इत्यादींमध्ये, प्रसंगाची शोभा वाढविण्यासाठी जाती, धर्म, प्रदेश (शहरी, ग्रामीण) यांचा विचार न करता रांगोळीचा उपयोग केला जातो.

पारंपरिक पद्धतीमध्ये, जे डिझाईन तयार करायचे आहे त्याच्या आवश्यकतेनुसार ठरावीक संख्येमध्ये आणि ठरावीक पद्धतीने जमिनीवर ठिपके काढून रांगोळी काढली जाते. असे ठिपके सरळ किंवा वक्र रेषांनी जोडून इच्छित पॅटर्न्स तयार केले

जातात. रांगोळी पावडर बोटांच्या चिमटीमध्ये घेऊन आणि ती हळूवारपणे जमिनीवर सोडून रेषा काढल्या जातात त्यासाठी अंगठा तर्जनीवर हळूवारपणे फिरवला जातो. सुरेख डिझाईन तयार करण्यासाठी अंगठा आणि तर्जनी यांची पावडर सोडण्यासाठी हळूवार हालचाल आवश्यक आहे. रांगोळी डिझाईन्स पांढऱ्या रंगामध्ये ठेवता येतात किंवा रंगीत पावडर वापरून रंगवता येतात. रंगीत पावडर पूर्णपणे शुद्ध स्वरूपामध्ये जशीच्या तशी वापरता येते किंवा त्यामध्ये पांढरी रांगोळी घालून वापरता येते. चांगली रांगोळी काढण्यासाठी व्यक्तीकडे काही कौशल्ये असणे आवश्यक असते. हे कौशल्य सराव करून वाढवणे शक्य असते. रांगोळ्या कोणत्याही आकारमानामध्ये काढता येतात. त्या खूप छोट्या असू शकतात किंवा पूर्ण खोली भरेल इतक्या मोठ्या असू शकतात.

तुम्हांला माहिती आहे का ?

भारतातील विविध राज्यांमध्ये रांगोळी करण्याच्या विविध पद्धती आहेत आणि त्यांच्या प्रादेशिक आणि स्थानिक भाषेमध्ये वेगवेगळी नावे देखील आहेत.

राज्याचे नाव	रांगोळीचे नाव
महाराष्ट्र	रांगोळी
कर्नाटक	हेस
तामिळनाडू	कोलम
राजस्थान	मंदाना
उत्तर प्रदेश	चौक पूर्णा
बंगाल आणि आसाम	अल्पना
आंध्र प्रदेश	मुगुल्लू
गुजरात	सत्थ्या
केरळ	अनियल

खालील गोष्टींकडे लक्ष द्या.

१.२ रांगोळी सजावटीचे महत्त्व :

रांगोळी काढण्याची कारणे आणि त्यातील वापरलेली रचना व पद्धती ही सर्व त्या विशिष्ट विभागाच्या तत्त्वज्ञानाच्या, धार्मिक किंवा धार्मिक विधींच्या संदर्भात प्रतिकात्मक आहेत.

- भारतामध्ये असे अनेक भाग आहेत की जिथे सूर्योदयापूर्वी रांगोळी नव्याने काढली जाते. अशी रांगोळी पारंपरिक मोटिफ (आकृतिबंध), ग्राफिक मोटिफ, भौमितिक मोटिफ वापरून केली जाते. ही रांगोळी पिकांची चांगली कापणी झाल्याबद्दल धन्यवाद देण्यासाठी, घरातील मुले ताकदवान होण्यासाठी, धन आणि भाग्य त्यांची देवता लक्ष्मी ही कुटुंबावर प्रसन्न व्हावी यासाठी काढली जाते.
- रांगोळीला शुभ मानले जाते कारण ती घर आणि कुटुंबात शुभेच्छा आणि संपन्नता यांचा वर्षाव दर्शविते.
- ही भूमी सजावट 'थॅक्स गिव्हिंग'चे स्वरूप म्हणून आणि आपले पोषण करणाऱ्या धरतीची सजावट म्हणून निर्माण झाले.
- ही भूमी सजावट शुभ लक्षणी प्रतीके आहेत. लग्न, सण, निरोप समारंभ अशा विविध प्रसंगांसाठी विशिष्ट प्रतीके आहेत; उदाहरणार्थ, दिवाळीच्या सणाच्या वेळी धनाची देवता लक्ष्मी हिची पावले दरवाज्या जवळ काढली जातात ज्यामधून ती भेट देऊन गेली असे मानले जाते. दिवाळीच्या वेळी रांगोळी काढण्याचा उद्देश पूर्णपणे वैयक्तिक घरामध्ये धनाची देवता लक्ष्मी हिचे स्वागत करणे असा असतो. अशा प्रकारे, देवतेच्या पावलांचे प्रतिनिधित्व करणारी घरामध्ये येत आहेत अशी छोटी पावले काढली जातात.
- सणांच्या वेळी, शुभ दिवसाचे सार विशेष डिझाइनद्वारा दर्शविले जाते.
- उपवास ठेवण्याच्या दिवशी, वाईट विचारांना व वाईट गोष्टींना दूर करण्यासाठी प्रतिकात्मक हेतू रेखाटले जातात.
- एक कला आणि एक कला प्रकार म्हणून निर्माण केलेल्या रांगोळ्या सजावटीच्या असतात आणि अंगण आणि घरांच्या जमिनी सुशोभित करतात. काही रांगोळी डिझाईन्स सोपी असतात तर काही जटिल आणि गुंतागुंतीची असतात.
- रांगोळी हे उद्योजकतेचे एक नवीन क्षेत्र बनले आहे. व्यक्ती यामधून चांगले उत्पन्न कमावू शकते आणि आपला छंदही जोपासू शकते.

१.३ वापरले जाणारे साहित्य :

तुम्ही यादी करू शकाल का ?

रांगोळीसाठी वापरले जाणारे साहित्य सगळीकडे सहजतेने उपलब्ध असते म्हणूनच ही कला श्रीमंत, गरीब अशा सर्व घरांमध्ये प्रचलित आहे.

- **तांदूळ** : रांगोळी काढण्यासाठी वापरले जाणारे पारंपरिक साहित्य म्हणजे तांदूळाचे पीठ. हे बेस मटेरियल म्हणून वापरले जाऊ शकते ज्यामध्ये नैसर्गिक रंग घातले जाऊ शकतात. रासायनिक रंगांचा वापर हा एक आधुनिक बदल आहे. तांदूळाचे पीठ वापरण्यामागचा उद्देश मुंग्या, पक्षी आणि खारी यांना अन्न देणे असा आहे. या बरोबरच रंगवलेला अख्खा तांदूळ देखील या कारणासाठी वापरता येतो. बाजारामध्ये सहजतेने उपलब्ध असलेल्या खाद्य-पदार्थांच्या रंगांनी तांदूळ रंगवणे सोपे आहे.
- **दगडाची पावडर** : आजकाल रांगोळीसाठी पांढऱ्या दगडाच्या पावडरचा उपयोग करणे सर्वमान्य झाला आहे.
- **तांबड्या विटकरीचा उपयोग** : रांगोळीमध्ये जिथे तांबडा रंग आवश्यक असेल तिथे तांबड्या विटकरीच्या पावडरचा उपयोग केला जातो.
- **लाकडाचा भुसा** : रांगोळी पॅटर्न तयार करण्यासाठी लाकडाचा भुसा देखील वापरता येतो. लाकडी भुसा पाण्यावर तरंगतो हा त्याचा फायदा असल्यामुळे त्याचा उपयोग तरंगती रांगोळी करण्यासाठी केला जातो.
- **इतर माध्यम** : इतर साहित्य जसे संपूर्ण स्वरूपामधील धान्य, डाळी, गोठ्या, चमकदार रंग, फुले आणि पाकळ्या इत्यादी परिणामकारक रीतीने वापरता येऊ शकतात.
- **मिश्र साहित्य** : रांगोळी पॅटर्न तयार करण्यासाठी तांदूळाची पावडर, चुनखडीच्या दगडाची पावडर किंवा रंगीत खडू यांचा उपयोग केला जातो. यांच्यावर धान्य, डाळी, मणी किंवा फुले इत्यादींची रचना करता येते.

१.४ रांगोळीचे प्रकार :

तुम्हांला माहिती आहे का ?

भारतामधील विविध भागांमध्ये केले जाणारे रांगोळीचे प्रकार विभिन्न आहेत. सर्वसाधारणपणे हा फरक वापरल्या जाणाऱ्या

डिझाईन्समध्ये, डिझाईन्स काढण्याच्या पद्धतींमध्ये, वापरलेल्या साहित्यामध्ये आणि प्रतीकांमध्ये असतो.

१. पारंपरिक रांगोळी : महाराष्ट्र राज्यामध्ये पारंपरिक रांगोळीमध्ये आडव्या आणि उभ्या ओळींमध्ये विविध संख्ये मध्ये जमिनीवर ठिपके काढणे समाविष्ट केले जाते. ते एकमेकांना जोडून सांस्कृतिक प्रतीके तयार केली जातात. असे पांढरे ठिपके बोटांच्या चिमटीने काढले जातात आणि अशा रीतीने काढलेली प्रतीके विविध रंगांनी भरली जातात. पारंपरिक डिझाईन्समध्ये प्रतिकात्मक चिन्हे मोठ्या प्रमाणावर वापरली जातात. या डिझाईन्समध्ये सर्वसाधारणपणे लक्ष्मीची पावले, औपचारिक दिवे, शंख, शिंपले, चंद्र, फुले आणि पाने, कोयरी, पक्षी-मोर, पोपट, मासा, कासव, देव आणि देवतांची चित्रे इत्यादी वापरले जातात. यांच्याबरोबर भौमितिक आकृत्या जसे : गोल, चौकोन, त्रिकोण इत्यादी सुद्धा वापरले जातात. साधारणपणे रेषा वक्राकार असतात त्या कोनाकृती नसतात.

आकृती १.१ गृह सजावटीसाठी पारंपरिक रांगोळी

आकृती १.२ (अ) फ्री हॅन्ड रांगोळी

आकृती १.२ (ब) फ्री हॅन्ड रांगोळी

२. फ्री हॅन्ड रांगोळी : फ्री हॅन्ड रांगोळी ड्रॉईंग हा रांगोळीचा तुलनात्मक समकालीन प्रकार आहे. पारंपरिक रांगोळीच्या तुलनेमध्ये फ्री हॅन्ड रांगोळीमध्ये ठिपके काढणे समाविष्ट नसते तर हाताच्या मुक्त हालचाली आणि अलंकारिक सौंदर्यपूर्ण अशी केवळ (अॅबस्ट्रॅक्ट) डिझाईन्स समाविष्ट केली जातात. डिझाईन्समधे कोणतेही रूपांतरात्मक आणि प्रतीकात्मक प्रतिनिधित्व नसते. पॅटर्न्स केवळ सर्जनशील लाटांच्या स्वरूपामधील आणि आनंददायी असतात.

३. संस्कार भारती : ही एक प्रगत रांगोळी आहे जी पारंपरिक प्रतीकांमध्ये सुधारणा करून तयार केली जाते आणि जी केवळ सजावट करण्याच्या उद्देशाने केलेली असते. सर्वसाधारणपणे या रांगोळ्या आकारमानाने खूप मोठ्या असतात आणि त्या ठळक, जाड आणि वक्राकार रेषांनी काढलेल्या असतात. अशा रेषा आणि प्रमुख ठिपके ही या प्रकारची खास वैशिष्ट्ये आहेत. या रांगोळीमध्ये सर्वसाधारणपणे गडद आणि तेजस्वी रंग वापरले जातात. ज्यांना पांढऱ्या बॉर्डर्स असतात. ही रांगोळी पाचही बोटे वापरण्याचे विशेष तंत्र वापरते आणि त्यामधून रांगोळी

पावडर सहजतेने हळूवार सोडली जाते. या कलेवर प्रभुत्व मिळवण्यासाठी विशिष्ट प्रशिक्षण आणि सराव आवश्यक असतो. रंग समान रीतीने पसरविला जावा यासाठी बरेचदा चाळणी वापरली जाते जी आकर्षक डिझाईन्स निर्माण करतात. वापरलेली डिझाईन्स नैसर्गिक डिझाईन्स, व्यक्तिचित्रे, देव देवतांची चित्रे अशी असू शकतात. ही रांगोळी, डिझाईनमध्ये पारंपरिक प्रतीके वापरते जसे 'गो पद्मा', 'शंख', 'चक्र' इत्यादी.

आकृती ९.३ संस्कार भारती रांगोळी

या रांगोळीचा उपयोग दिवसेंदिवस अनेक प्रसंगांसाठी खूप लोकप्रिय होत आहे. उदाहरणार्थ, राष्ट्रीय आणि सामाजिक कार्यक्रम तसेच इतर कार्यक्रम जसे : बारसे, वास्तुशांती, दुकानाचे किंवा दवाखान्याचे उद्घाटन आणि विविध सण. शाळा आणि महाविद्यालयांमध्ये आयोजित केले जाणारे कार्यक्रम विद्यार्थ्यांना त्यांचे या रांगोळीचे कौशल्य प्रदर्शित करण्याची संधी देतात.

आकृती ९.४ संस्कार भारती रांगोळी

४. **अल्पना** : अल्पना हा शब्द एका संस्कृत शब्दापासून तयार झाला आहे. ज्याचा अर्थ 'आलिम्पन' असा आहे. अल्पना, बंगाल आणि आसाममध्ये खूप लोकप्रिय आहे. पारंपरिक पद्धतीमध्ये ती तांदळाच्या पीठाने आणि पारंपरिक प्रतीके वापरून केली जाते. अल्पनामध्ये बॉर्डर्स

वेलींच्या डिझाईनने केल्या जातात. 'शांतिनिकेतन' हा अल्पनाचा अपारंपरिक डिझाईन्स आणि रंग वापरून केलेला एक आधुनिक प्रकार आहे. बंगालमधील लोक या प्रकारामध्ये तज्ज्ञ आहेत.

अल्पना करण्याची पद्धत : तांदूळ रात्रभर भिजवा आणि ते बारीक वाटून द्रवरूप पेस्ट बनवून घ्या. या पेस्टमध्ये कापूस बुडवून तो हळुवारपणे दाबून पेस्ट जमिनीवर सोडून रेषा आणि वक्राकार रेषांची विस्तृत पॅटर्न्स तयार करा. कापसाचा बोळा वापरल्यामुळे पेस्ट एक सलग रीतीने पुरवली जाते. पारंपरिक पद्धतीमध्ये झाडून स्वच्छ केलेल्या जमिनीवर तांदळाची पेस्ट बोटांमधून सोडून पॅटर्न्स तयार केली जातात.

अल्पना डिझाईन्समध्ये वापरलेल्या रेषांची जाडी एक समान असावी. सर्वसामान्यपणे वापरलेल्या डिझाईन्समध्ये लक्ष्मीची पावले, औपचारिक दिवे, शिंपले, चंद्र, फुले आणि पाने, कोयरी, पक्षी - मोर, पोपट, मासा, कासव, देव देवतांची चित्रे इत्यादींचा समावेश असतो. यांच्या व्यतिरिक्त गोल, चौकोन, त्रिकोण असे भौमितिक आकार देखील वापरले जातात. अल्पना पांढऱ्या रंगाची असेल किंवा विविध रंग वापरून ती रंगीत देखील करता येते. काळा, तांबडा, पिवळा आणि हिरवा रंग मिळवण्याचे अनुक्रमे स्रोत म्हणजे जाळलेले गवत, गेरू किंवा तांबडी वाळू, हळद किंवा पिवळी माती आणि पानांचा रस असे होत.

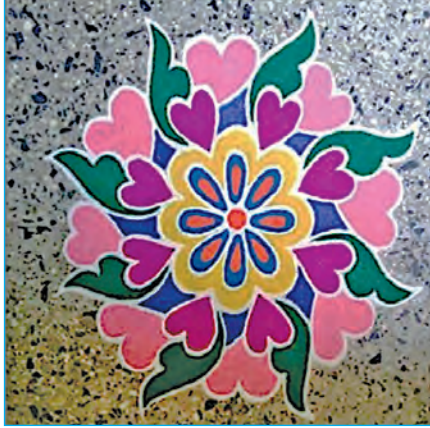
आकृती ९.५ (अ) अल्पना

आकृती ९.५ (ब) अल्पना

५. रांगोळीचे इतर प्रकार :

अ. रंगवलेली रांगोळी (पेंटेड रांगोळी) : आजकाल पेंटेड रांगोळी हा कला प्रकार बनला आहे. या रांगोळी मध्ये पेंट्सचा उपयोग केला जातो आणि ते ब्रश ने लावले जातात. तयार झालेल्या रांगोळ्या कलात्मक असतात आणि घरांचे अंगण व जमिनीचे सुशोभन करतात. काही साध्या आणि सोप्या असतात तर काही

आकृती ९.६ (अ) पेंटेड रांगोळी

आकृती ९.६ (ब) पेंटेड रांगोळी

जटिल आणि गुंतागुंतीच्या असतात. या रांगोळ्या छोट्या पाय पुसण्याच्या किंवा पूर्ण खोली भरून टाकतील अशा कितीही आकारमानाच्या असू शकतात. लग्न, वाढदिवसाच्या पार्टी, बारसे, वास्तुशांत इत्यादी कोणत्याही प्रसंगांसाठी या वापरल्या जातात.

ब. प्लायवूडची रांगोळी : प्लायवूडच्या आकर्षक तुकड्यांवर एक तर 'कोल्ड सिरॅमिक' तंत्र किंवा आकर्षक रंगांनी रंगवणे अशी अत्याधुनिक पद्धत अनेक लोक वापरात आहेत. ही पारंपरिक पद्धत नाही परंतु साधारण तसाच परिणाम घडवते. नेहमीच्या इतर रांगोळ्या काही दिवस चांगल्या राहतात आणि सहज खराब होतात परंतु या रांगोळ्या खूप महिने टिकवून ठेवता येतात हा त्यांचा सर्वात मोठा फायदा आहे. ही रांगोळी वेळ वाचवते आणि प्लायवूडचे तुकडे जेथे कार्यक्रम आहे तिथे सहजतेने नेता येतात आणि त्यांची आकर्षक रचना करता येते.

आकृती ९.७ (अ) प्लायवूड रांगोळी

क. अक्रेलिक रांगोळी : रांगोळी डिझाईन्स करण्यासाठी अक्रेलिक तुकडे वापरणे आजकाल लोकप्रिय झाले आहे. ते वजनास हलके असतात आणि केव्हाही

आकृती ९.८ अक्रेलिक रांगोळी

कुठेही सहजतेने वापरता येतात. यांचे इतर फायदे प्लायवूडच्या रांगोळी सारखेच आहेत.

ड. फुलांची रांगोळी : अनेक प्रसंगांच्या वेळी ताजी फुले वापरून रांगोळी डिझाईन्स तयार करता येतात. विविध रंगांच्या एकत्रीकरणामुळे अशी रांगोळी खूप आकर्षक बनते. काही वेळा फुलांच्या पाकळ्या वापरल्या जातात आणि त्यांचे एकत्रीकरण विविध रंगांमध्ये उपलब्ध असलेल्या विविध प्रकारच्या पानांबरोबर केले जाते.

आकृती ९.९ (अ) फुलांची रांगोळी

आकृती ९.९ (ब) फुलांची रांगोळी

फ. पाण्यावरील रांगोळी : पाण्यावरील रांगोळी हे नाव सुचवते त्या प्रमाणे पाण्यावर रांगोळी काढण्याचे तंत्र आहे. या रांगोळीला 'तरंगती रांगोळी' किंवा 'पाण्याखालील रांगोळी' असे देखील संबोधले जाते. ही रांगोळी तयार करण्यासाठी कौशल्याबरोबर खूप संयम देखील आवश्यक असतो. ही रांगोळी काढण्याच्या विविध पद्धती आहेत :

१. कोळशाच्या पावडरची पद्धत : ज्याप्रमाणे नाव सुचवते त्याप्रमाणे ही पद्धत कोळसा वापरते. ही रांगोळी करण्यामधील पायऱ्या खालीलप्रमाणे आहेत :

- एखादे उथळ पात्र पाण्याने भरा.
- पाण्याच्या पृष्ठभागावर हळुवारपणे आणि एक सारख्यापणाने कोळशाची पावडर पसरवा.
- रांगोळी पावडर आणि रंग वापरून त्यावर इच्छित डिझाईन तयार करा. डिझाईन हाताने काढले जाऊ शकते किंवा पातळ कापडाने रांगोळी पसरवून केले जाऊ शकते.

२. मेणाची पद्धत : ही पद्धत प्रमुख साहित्य म्हणून मेण वापरते. ही रांगोळी करण्यामधील पायऱ्या खालीलप्रमाणे आहेत :

- रांगोळी करण्यासाठी वापरण्याची ताटली गरम करा.
- जेव्हा ती गरम झालेली असते तेव्हा तिच्या वर मेणबत्ती घासा ज्यामुळे तिच्यावर मेणाचा पातळ ठार जमा होईल. याच्या ऐवजी एखादी व्यक्ती ताटलीमध्ये वितळलेले मेण ओतू शकते.
- मेण वाळवण्यात ताटली स्थिर ठेवा.
- एकदा मेण वाळले की मेणाच्या या थरावर आपल्या पसंतीचे रांगोळी पॅटर्न काढता येते.
- रांगोळी काढून झाली की ताटली पुन्हा गरम केली जाते आणि रांगोळी पॅटर्न खाली स्थिर होऊ दिला जातो.
- ताटली बाजूला ठेवा आणि ती थंड झाल्यानंतर ताटलीमध्ये पाणी घाला.

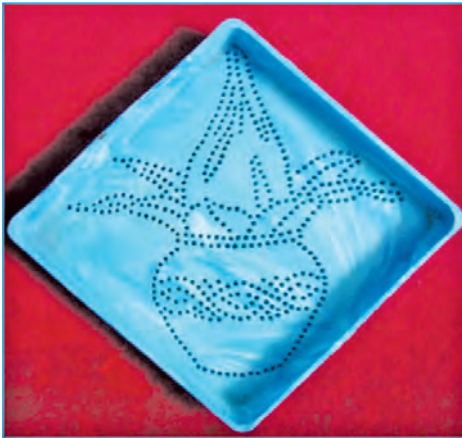
३. **तेलाची पद्धत** : तेल घालून पाण्याची रांगोळी करण्याच्या पद्धतीमधील पायऱ्या खालीलप्रमाणे :

- एखादे उथळ पात्र घ्या आणि त्याच्या आतील पृष्ठभागावर तेलाचा पातळ थर लावा.
- त्याच्या काठापर्यंत थोडे थंड पाणी घाला.
- पात्रामधील पाण्याच्या पृष्ठभागावर थोडी पांढरी डिस्टेंपर पावडर शिंपडा.
- पाण्याच्या पृष्ठभागावर रांगोळीचे डिझाईन काढा आणि आवश्यक त्याप्रमाणे त्यामध्ये रंग भरा.
- सौंदर्य वृद्धीसाठी पृष्ठभागावर चमकी शिंपडा.

आकृती ९.१० पाण्यावरील रांगोळी

फ. स्टेनसिल रांगोळी : हे छिद्रे असलेले तयार रांगोळी डिझाईन असते. रांगोळी डिझाईन तयार करण्यासाठी या छिद्रांमधून रांगोळी पावडर खाली जाते. अशी स्टेनसिल्स, रांगोळी शिकणाऱ्याला आणि अशा व्यक्तीला उपयोगी असतात ज्याला रांगोळी करण्याचे कौशल्य नसते परंतु रांगोळी बदल प्रेम असते.

आकृती ९.११ (अ) स्टेनसिल रांगोळी

आकृती ९.११ (ब) स्टेनसिल रांगोळी

ग. स्टिकर रांगोळी : या रांगोळ्या केवळ स्टिकरच्या स्वरूपामध्ये उपलब्ध असतात. ही तयार रांगोळी पॅटर्न्स असतात. ज्यांना रांगोळी बनवण्याचे कौशल्य नाही किंवा ज्यांना रांगोळी डिझाईन करण्यासाठी खूप

आकृती ९.१२ (अ) स्टिकर रांगोळी

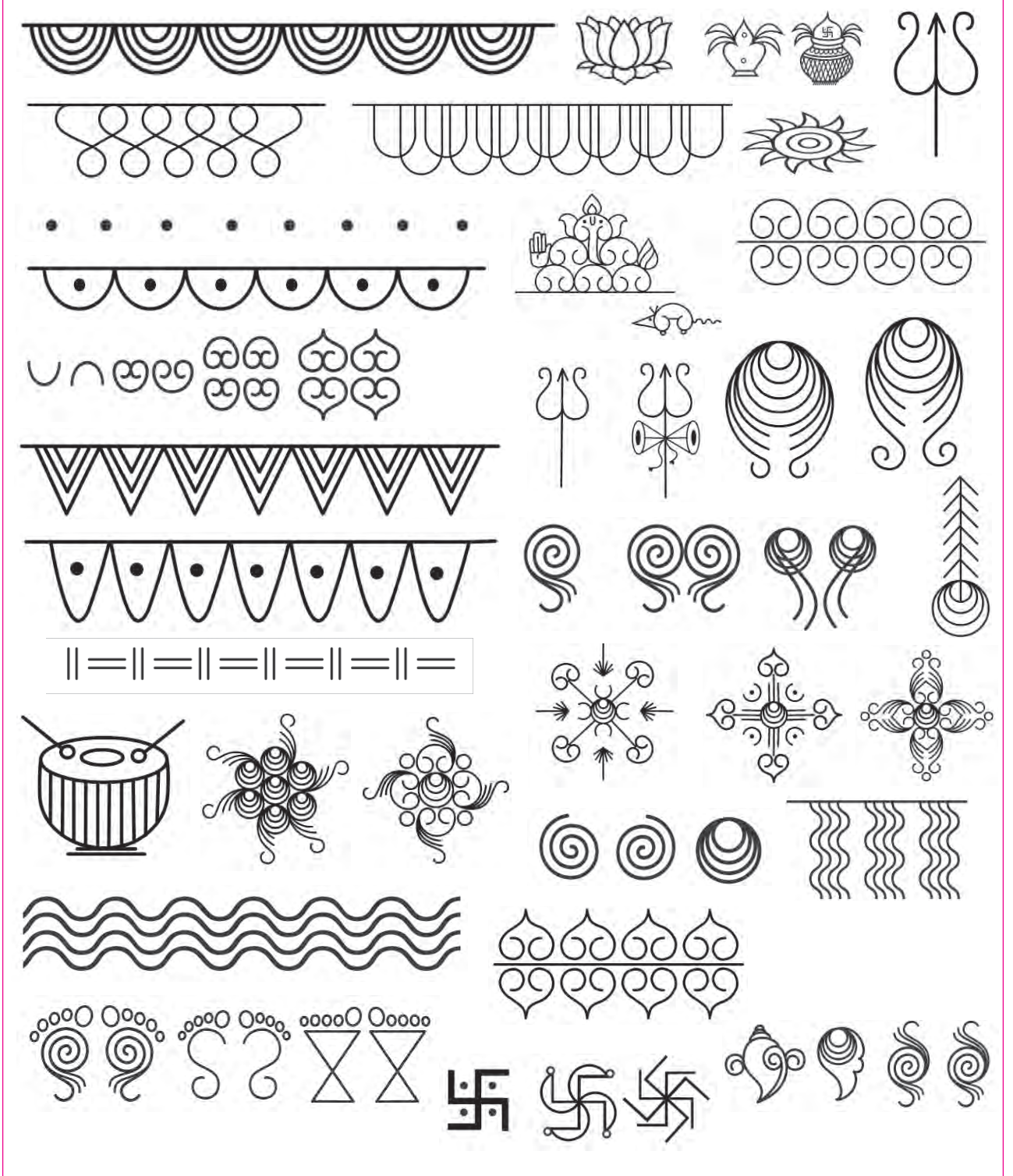

आकृती ९.१२ (ब) स्टिकर रांगोळी

वेळ नाही ते या रांगोळ्यांचा उपयोग करू शकतात.
या रांगोळ्या दिवसेंदिवस लोकप्रिय होत आहेत कारण

त्या तपशीलवार आणि अचूक डिझाईन्स तयार करू
शकतात.

पारंपरिक रांगोळी आणि अल्पनामध्ये वापरली जाणारी प्रतीके

आकृती ९.१३ : पारंपरिक रांगोळी आणि अल्पनामध्ये वापरली जाणारी प्रतीके

तुम्ही आठवू शकता का ?

- रांगोळी ही भारतामधील फार जुनी पारंपरिक आणि सर्वात जास्त लोकप्रिय असलेली कला आहे.
- रांगोळी या संज्ञेचा संबंध घरासमोरील जमिनीवर रंगीत पावडरच्या मदतीने केलेली डिझाईन्स याच्याशी लावला जातो.
- भारतातील विविध राज्यांमध्ये रांगोळीच्या करण्याच्या विविध पद्धती आहेत आणि त्यांच्या प्रादेशिक आणि स्थानिक भाषेमध्ये वेगवेगळी नावे देखील आहेत.
- रांगोळी करण्याची कारणे आणि त्यामध्ये वापरलेली रचना व पद्धती ही सर्व त्या विशिष्ट विभागाच्या तत्त्वज्ञानाच्या, धार्मिक किंवा धार्मिक विधीच्या संदर्भात प्रतिकात्मक आहेत.
- सगळीकडे सहजतेने उपलब्ध असलेले विविध प्रकारचे साहित्य रांगोळी करण्यासाठी वापरले जाते.
- पारंपरिक रांगोळीमध्ये आडव्या आणि उभ्या ओळींमध्ये विविध संख्येमध्ये जमिनीवर ठिपके काढणे समाविष्ट केले जाते. ते एकमेकांना जोडून सांस्कृतिक प्रतीके तयार केली जातात.
- फ्री हँड रांगोळीमध्ये हाताच्या मुक्त हालचाली आणि अलंकारिक सौंदर्यपूर्ण अशी केवळ (ऍबस्ट्रॅक्ट) डिझाईन्स समाविष्ट केली जातात.
- संस्कार भारती ही एक प्रगत रांगोळी आहे जी पारंपरिक प्रतीकांमध्ये सुधारणा करून तयार केली जाते आणि जी

केवळ सजावट करण्याच्या उद्देशाने केलेली असते.

- अल्पना हा असा रांगोळी प्रकार आहे की जो बंगाल आणि आसाम मध्ये खूप लोकप्रिय आहे. पारंपरिक पद्धतीमध्ये ती तांदळाच्या पीठाने आणि पारंपरिक प्रतीके वापरून केली जाते.
- रंगवलेली (पेंटेड) रांगोळी हा प्रकार खूप लोकप्रिय झाला आहे. या रांगोळीमध्ये पेंट्सचा उपयोग केला जातो आणि ते ब्रशने लावले जातात.
- प्लायवूड रांगोळी हे रांगोळीचे असे तंत्र आहे की ज्यामध्ये प्लायवूडच्या आकर्षक तुकड्यांवर एक तर 'कोल्ड सिरॅमिक' तंत्र किंवा आकर्षक रंगांनी रंगवणे अशा प्रकारे रांगोळी केली जाते.
- अक्रेलिक रांगोळीमध्ये रांगोळीचे डिझाईन्स तयार करण्यासाठी अक्रेलिकच्या तुकड्यांचा उपयोग केला जातो. ते वजनास हलके असतात आणि केव्हाही कुठेही सहजतेने वापरता येतात.
- अनेक प्रसंगांच्या वेळी फुलांची रांगोळी केली जाते ज्यामध्ये अनेक प्रकारची ताजी फुले आणि पाने वापरली जातात.
- पाण्यावरील रांगोळी पाण्याने भरलेल्या उथळ पात्रामध्ये केली जाते. ही रांगोळी तयार करण्यासाठी खूप कौशल्य आणि एकाग्रता आवश्यक असते.
- भूमी सजावटीसाठी स्टेनसिल आणि स्टिकर रांगोळी यांचा उपयोग कोणीही सहजतेने करू शकतात.

स्वाध्याय

• वस्तुनिष्ठ प्रश्न :

१) बहुपर्यायी प्रश्न :

१. बंगाल आणि आसाम मधील रांगोळीला असे म्हटले जाते.
अ) अल्पना ब) मंडाना
क) सथ्या ड) मुगुल्लू
२. रांगोळीचा असा प्रकार की ज्यामध्ये हाताचे मुक्त स्ट्रोक्स आणि ऍबस्ट्रॅक्ट डिझाईन्स समाविष्ट असतात ती रांगोळी म्हणजे रांगोळी होय.
अ) पारंपरिक ब) संस्कारभारती
क) फ्री हँड ड) अल्पना

३. पारंपरिक मोटिफ्स मध्ये सुधारणा करून जो रांगोळी प्रकार तयार केला जातो त्याला असे म्हणले जाते.

- अ) पारंपरिक ब) संस्कारभारती
क) फ्री हँड ड) अल्पना

२) खालील तक्ता पूर्ण करा :

अ	ब
कर्नाटक	मंडाना
तमिळनाडू	चौकपूर्णा
राजस्थान	हेस
उत्तर प्रदेश	मुगुल्लू
आंध्र प्रदेश	कोलम

• लघुत्तरी प्रश्न :

१) खालील गोष्टींमधील फरक लिहा :

- अ) पारंपरिक आणि संस्कारभारती रांगोळी
- ब) पारंपरिक आणि फ्री हँड रांगोळी

२) खालील टिपा लिहा :

- अ) रांगोळीचे महत्त्व
- ब) अल्पना
- क) प्लायवूड आणि अँक्रेलिक रांगोळी
- ड) फुलांची रांगोळी आणि पाण्यावरील रांगोळी

३) खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा :

- अ) घरासमोर रांगोळी काढण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या साहित्याची यादी करा.
- ब) अल्पना काढण्यासाठी वापरली जाणारी पद्धत स्पष्ट करा.
- क) पाण्यावरील रांगोळ्या तयार करण्याच्या विविध पद्धती कोणत्या?
- ड) स्टेनसिल आणि स्टिकर रांगोळीबद्दल लिहा.

प्रकल्प/संबंधित क्रिया :

तुमच्या जवळपासच्या परिसरामध्ये केलेल्या रांगोळ्यांचे निरीक्षण करा. त्यांचे फोटो काढा, प्रिंट काढा, ते कोऱ्या कागदावर चिकटवा आणि फाईल तयार करा.

प्रकल्प/संबंधित क्रिया :

१. कोऱ्या कागदावर रांगोळीची डिझाईन्स काढा आणि कोणत्याही दोन रंगसंगती वापरून त्या रंगवा.
२. विविध प्रकारच्या रांगोळ्यांचे प्रात्यक्षिक आणि सराव करा. त्या रंगवण्यासाठी वेगवेगळ्या रंगसंगती वापरा.
३. अक्रेलिक आणि वूडन रांगोळी तयार करण्याचा प्रयत्न करा. तसेच इतर साहित्य जसे फुले आणि पाने वापरून रांगोळी तयार करण्याचा प्रयत्न करा.
४. कोणतीही एक पद्धत वापरून पाण्यावरील रांगोळी काढण्याचा प्रयत्न करा.

